

В. В. Надьон,
кандидат юридичних наук,
доцент кафедри цивільного права № 2
Національного юридичного університету
імені Ярослава Мудрого

УДК 347

ДЕЯКІ ПИТАННЯ СУБ'ЄКТИВНОГО ЦИВІЛЬНОГО ПРАВА

У статті аналізуються питання, які дають можливість розкрити зміст суб'єктивного цивільного права.

Ключові слова: об'єктивне право, суб'єктивне право, обов'язок, правовідношення, юридичний факт, правомочності.

Питання визначення суб'єктивного права завжди було і залишається одним із дискусійних питань серед учених-цивілістів. Суб'єктивне цивільне право не може існувати ізольовано від інших правових явищ. Являючись самостійним утворенням, воно водночас тісно пов'язане із суміжними правовими явищами, до яких можна віднести: об'єктивне право, суб'єктивний обов'язок, законний інтерес, правоздатність. На одностайну думку учених – як правознавців, так і представників інших наук, – проблема суб'єктивного права, суб'єктивного обов'язку не тільки не втрачає своєї актуальності та злободенності, а, навпаки, набуває сьогодні ще більшого значення й потребує подальшої ретельної розробки щодо нових завдань і нового періоду розвитку.

Аналіз теоретичних проблем суб'єктивного права доцільно почати із з'ясування підстав поділу права на об'єктивне та суб'єктивне, тому що без цієї попередньої умови неможливо правильно зрозуміти багато інших специфічних правових явищ і категорій.

Відмінність між об'єктивним та суб'єктивним правом існує в науці давно. Ці явища розмежовували свого часу ще римські

юристи. Незмінно дотримувалися цього і всі наступні дослідники, як в європейській системі права, так і в правових системах Англії і США. Найбільшого розвитку й обґрунтування такої поділ отримав у німецькій юриспруденції. Право розглядалося як би в двох розрізах: в одній площині були встановлювальні державою і обов'язкові для всіх норми, в іншій – все, пов'язане з їх реалізацією, ті конкретні можливості, повноваження, дії, які люди могли здійснювати і фактично здійснювали на основі та в межах цих норм.

Щоб розглянути це питання на сучасному етапі, визначимо ознаки об'єктивного права, до яких, зокрема, відносять: 1) нормативність; 2) державно-вольовий характер; 3) владно-регулятивний характер; 4) формальність; 5) загальнообов'язковість.

Жодна з наведених ознак не притаманна праву суб'єктивному. Завдяки їм можливе протиставлення двох аспектів права – об'єктивного та суб'єктивного. Все об'єктивне нерозривно пов'язане з державою, а саме: держава видає відповідні норми, надає їм загальнообов'язкового характеру та забезпечує їх реалізацію.

Право як зміст правовідносин є сферою самостійності окремої особи, її можливістю діяти або не діяти. Воно неформальне, до відомих меж довільне. Правові відносини є першоджерелом, праобразом права, але свого законного вигляду суб'єктивні права набувають за допомогою гарантованості з боку держави, тобто за допомогою норм. Це дозволяє з певною умовністю знаходити у суб'єктивному праві ознаки «нормативності», тобто об'єктивного права. Л. С. Явич зазначав, що об'єктивне та суб'єктивне право однаковою мірою нормативні, але в першому випадку проявляється в абстрактному вигляді, як загальне правило, неодноразово додається до типових ситуацій та відносин, а в другому – проявляється в конкретному вигляді, як готівкова міра можливої поведінки суб'єкта, що має загальне значення для даної ситуації та даного відношення. Достоїнство загальності більш властиве об'єктивному праву, але й суб'єктивне право має не менш важливе достоїнство персоналізації [24, с. 91].

Н. М. Коркунов підкреслював, що про суб'єктивне право можна говорити лише стільки, скільки воно пов'язане та належить до суб'єкта як його носія. Права та обов'язки складають приналежність суб'єкта. Вони неодмінно мають бути чий-небудь. Навпаки, норми права не стоять у такому відношенні до суб'єкта. Вони мають абстрактний характер і тому називаються правом в об'єктивному сенсі [12, с. 119]. Аналогічного погляду дотримувався Л. В. Петражицький [16, с. 321]. Р. Ієринг називав об'єктивне та суб'єктивне право відповідно абстрактним і конкретним [8, с. 42]. Н. В. Матузов зазначав, що право як норма, закон, державне встановлення та право як можливість або управомоченість суб'єктів діяти відомим чином в межах цих установлень – це суть двох сторін права та його поділ на об'єктивне та суб'єктивне. Право в об'єктивному сенсі – це законодавство певного періоду в певній країні. Право в суб'єктивному сенсі – це конкретні права та обов'язки, що виникають на основі законодавства на боці учасників різноманітних юридичних відносин [13, с. 15–16].

Категорія «суб'єктивне право» не лише вказує на приналежність права суб'єктові, а й відображає той факт, що право залежить у відомих межах від волі й свідомості, особистого бажання та розсуду, особливо в сенсі використання. Суб'єкт, як відомо, може відмовитися від реалізації наданої йому можливості, не вживати передбачених законом дій або, навпаки, наполягати на них; він може на свій розсуд здійснювати або не здійснювати дозволені дії, здійснювати їх у повному обсязі або частково, у порядку, найбільш зручному для задоволення свого інтересу тощо.

Називаючи право, що належить конкретній особі, суб'єктивним, ми тим самим обмежуємо його від об'єктивного права як сукупності правових норм. Суб'єктивне цивільне право відрізняється від об'єктивного тим, що воно індивідуальне, тоді як система цивільно-правових норм є поза особистісним утворенням. Суб'єктивне право спирається на право об'єктивне згідно з ним. Саме об'єктивне право визнає за суб'єктом певні можливості, які складають зміст його суб'єктивного права та забезпечує своєю охороною. А. А. Піантковський найпоспідовніше обстоював ідею про те, що право – це не лише норми, а й правовідносини, що виникають на їх основі, а отже, й суб'єктивні права. Зведення права лише до норм права суперечить реальній дійсності. Право є значно складнішим суспільним явищем. Об'єктивне право тому завжди існує в єдності з суб'єктивними правами та кореспондуючими їм правовими обов'язками [17, с. 28]. С. Ф. Кечек'ян писав не тільки про єдність норм права і правовідносин, а й про те, що в період виникнення права нового типу правовідносин суб'єктивні права можуть нерідко передувати нормам права [11, с. 27]. Н. В. Матузов вказував на те, що право і об'єктивне, і суб'єктивне одночасно; все залежить від того, в якій площині воно береться. Тут немає альтернативи: або право «суб'єктивний фактор» або «об'єктивний». Воно представляє єдність того й іншого [13, с. 23]. Зазначені погляди, дійсно, чітко розкривають взаємозв'язок, єдність об'єктивного та суб'єктивного права.

Однак у літературі зустрічаються й інші думки. Так, Ю. К. Толстой обстоював ідею про те, що об'єктивне право існує самостійно, незалежно від того, виникли на його основі суб'єктивні права або обов'язки окремих осіб [22, с. 6]. Безперечно, норми об'єктивного права видаються не заради самих себе, вони використовуються законодавцем з метою правового регулювання суспільних відносин. Д. М. Чечот виходив з того, що, по-перше, норма права регулює суспільні відносини, а по-друге, правове регулювання охоплює всі способи впливу права на поведінку людей [23, с. 8].

Суб'єктивне право в нашому випадку належить не тільки суб'єктові, а й залежить від нього, а об'єктивне право не тільки не належить суб'єктові, а й не залежить від нього. Суб'єктивне право суб'єктивне в тому сенсі, що, по-перше, пов'язане із суб'єктом і, по-друге, залежить від його волі й свідомості. Об'єктивне право об'єктивне в тому сенсі, що, по-перше, не приурочене до конкретного суб'єкта і, по-друге, не пов'язане з його волевиявленням та особистим розсудом.

Таким чином, суб'єктивне право нерозривно пов'язане з об'єктивним правом. З цього випливає, що виникнення об'єктивного права стимулює до виникнення суб'єктивного права, тобто до реалізації норм права конкретними уповноваженими суб'єктами. Суб'єктивне право вторинне стосовно об'єктивного права. Можна стверджувати, що об'єктивне право для суб'єктивного є певною базою, якою можуть за необхідності скористатися учасники цивільних правовідносин. Д. М. Чечот зазначав, що виникнувши на базі об'єктивного права, суб'єктивне право стає самостійним явищем. Воно вторинне стосовно об'єктивного права, у нього свій самостійний процес освіти, свої зв'язки із суміжними явищами, свій індивідуальний зміст [23, с. 10].

Виникнення суб'єктивного цивільного права пов'язується цивільно-правовою нормою з наявністю або відсутністю передбачених у ній обставин (юридичних фактів).

Крім правової норми для виникнення суб'єктивного права потрібна також наяв-

ність певного юридичного факту або сукупності фактів (юридичного складу). О. С. Іоффе вважав, що для виникнення суб'єктивних прав вимагається настання певних юридичних фактів, що знаходяться як би між правоздатністю й суб'єктивними правами. Однак цей момент не є зміною правоздатності, але знаменує собою процес утворення суб'єктивного права [9, с. 124]. Разом з тим існування в особи суб'єктивного права неможливе за відсутності у неї правоздатності і, відповідно, дієздатності. Звідси випливає, що виникнення будь-якого суб'єктивного цивільного права є результатом взаємодії цивільно-правової норми, цивільної правоздатності, дієздатності та юридичного факту. Як правильно зазначав Ю. К. Толстой, «суб'єктивні права безпосередньо із правоздатності виникнути не можуть. Для виникнення суб'єктивного права необхідно, щоб настав юридичний факт, передбачений нормою права» [22, с. 68].

Норми цивільного права наділяють осіб суб'єктивними правами та забезпечують здійснення цих прав зазначенням на необхідну поведінку інших (зобов'язаних) осіб. Встановлена цивільно-правовою нормою міра можливої поведінки лише тоді становить суб'єктивне цивільне право, коли її реалізація уповноваженою особою поставлена в залежність від поведінки інших осіб. І. В. Спасибо-Фатєєва зазначає, що під суб'єктивним правом слід розуміти міру дозволеної поведінки учасника цивільних правовідносин [19, с. 139]. Таким чином, можна зробити попередній висновок, що **суб'єктивне цивільне право** – це така міра можливої, дозволеної поведінки, яка забезпечена покладеним на учасника цивільних правовідносин суб'єктивним обов'язком.

Як бачимо права наука наповнена різними поглядами вчених на розуміння та сутність суб'єктивного права. Треба зазначити, що вперше у радянській цивілістиці поняття суб'єктивного цивільного права сформулював С. Н. Братусь. Він вказав на те, що суб'єктивне право – це міра можливої поведінки особи, забезпечена законом і тим самим відповідною поведінкою зобов'язаних

осіб [4, с. 13]. Це означає, що носій суб'єктивного права володіє реальною можливістю здійснити зазначену поведінку як шляхом вчинення певних позитивних дій особисто (або через представника), так і шляхом вчинення певних дій (або утримання від дій) зобов'язаною особою (або зобов'язаними особами). Звичайно, здатність своїми діями набувати права та обов'язки, іменована дієздатністю, передбачає наявність волі у психологічному сенсі. Воля як психологічний акт складає необхідну передумову здійснення права [4, с. 13]. Н. Р. Александров пропонував доповнити визначення, запропоноване С. Н. Братусем, зауваженням не тільки про міру, а й про вид можливої поведінки, виходячи з того, що категорія «міра» характеризує суб'єктивне право лише з кількісної сторони [1, с. 110]. На підтвердження цього Н. В. Матузов зазначив, що суб'єктивне цивільне право, з погляду юридичної науки, є не тільки можливістю суб'єкта діяти, а й діяти у відповідних межах (міра поведінки) і відповідним чином (вид поведінки) [15, с. 94].

С. Ф. Кечекьян же заперечував використання терміна «міра» у визначенні суб'єктивного права, зазначаючи, що міра – це поняття кількісне, воно допускає співвідношення розміру різних величин. Між тим, можливості дій, що забезпечуються законом, дуже різноманітні й абсолютно непорівнювані. Через це він пропонує визначити суб'єктивне право як надану особистості й забезпечену нормами права, відповідними обов'язками «можливість діяти, тобто самостійно визначати засоби для досягнення власної мети, в т. ч. користуватися як засобами поведінкою інших осіб [11, с. 56]. Ю. К. Толстой, навпаки, зазначав, що про міру можливої поведінки говорять жодним чином не для порівняння одного суб'єктивного права з іншими, а для визначення тих меж, в яких особа може діяти [22, с. 41]. На думку Н. А. Стефанчук, категорія «міра» може бути застосована при визначенні суб'єктивного цивільного права, адже, з одного боку, вона характеризує суб'єктивне право як

складне структурне утворення, що складається з ряду елементів, а з іншого, використовується для якісної характеристики суб'єктивного права, оскільки сприяє розумінню останнього як можливості певної поведінки. Тому вживання у визначенні категорії «вид» можливої поведінки є зайвим [20, с. 79–80]. В. І. Борисова наголошує, що суб'єктивне право – це складне утворення, яке має власний зміст, що складається з юридичних можливостей, наданих суб'єктові [3, с. 12].

У цій роботі поняття суб'єктивного цивільного права також розкривається через термін «міра» (міра можливої, дозволеної поведінки). М. Планіоль зазначав, що той, хто перебуває під владою суб'єктивного цивільного права, є зобов'язаним стосовно його носія; виникає система цивільних прав і обов'язків (система правовідносин), що об'єднує людей між собою [18, с. 155]. Як бачимо, в науці склалося вузьке і широке розуміння змісту суб'єктивного цивільного права. Поняття суб'єктивного права як міри дозволеної поведінки особи, гарантованої законом – це вузьке розуміння. У широкому ж трактуванні суб'єктивне цивільне право включає, крім повноважень, ще й систему юридичних обов'язків, тобто сукупність конкретних долженствованій, необхідностей, імперативів, передбачених законами держави [21, с. 253]. У цій роботі дотримуємося широкого трактування змісту суб'єктивного цивільного права.

Таким чином, суб'єктивне цивільне право, перебуваючи в межах конкретного цивільного правовідношення, завжди протистоїть цивільно-правовому обов'язку. В межах, встановлених об'єктивним правом, уповноважений має можливість здійснювати ті чи інші дії, а також певним чином використовувати у своїх інтересах поведінку зобов'язаної особи.

Проведений аналіз дає можливість стверджувати, що суб'єктивне право має свою структуру.

Структура суб'єктивного цивільного права складається з відповідних правомоч-

ностей, а саме: 1) правомочності на власні дії; 2) правомочності на чужі дії (вимоги поведінки від інших зобов'язаних осіб); 3) правомочності захисту свого суб'єктивного цивільного права. Ця структура не має вичерпного характеру і може бути доповнена. Так, наприклад, І. В. Жилінкова виокремлювала таку правомочність як можливість користуватися соціальними благами на основі певного суб'єктивного права [6, с. 90]. Пропонувалося також включати до структури суб'єктивного права ще один елемент, такий як «право користування» [14, с. 80, 84]. Обмежимося загальноновизначеними правомочностями.

Правомочність на власні дії – це можливість особи самостійно, своїми активними діями або, в деяких випадках, бездіяльністю отримувати користь та реалізовувати мету, заради якої особа володіє правом. Найвиразніше цей елемент спостерігається у речових та інших абсолютних правах.

Правомочність на чужі дії (правовимоги) є правом вимоги уповноваженої особи до зобов'язаної особи, спрямоване на виконання взятих на себе обов'язків належним чином. Роль цього правочину найяскравіше виражена у структурі зобов'язальних, відносних цивільних правах. Це становище пояснюється тим, що інтереси уповноваженої особи можна реалізувати єдиною поведінкою зобов'язаних суб'єктів. У категорії абсолютних прав такий елемент змісту виконує роль гарантії власної поведінки.

Нерідко значення цього елемента перебільшується, оцінюється як створіння суб'єктивного права. Тому вимога є характерною ознакою суб'єктивного права: де є можливість вимагати, там є і право, де є право, там неодмінно є й вимога. Звідси суб'єктивне право полягає в можливості обов'язкових вимог однієї особи до інших осіб [7, с. 232].

У разі виникнення спору між уповноваженою та зобов'язаною особою права на чужі дії передбачають добровільне, мирне, спільне прийняття рішення на користь уповноваженої особи. І, відповідно, коли сторони

самостійно не можуть дійти консенсусу щодо неналежно виконаного або взагалі невиконаного обов'язку, уповноважений має право скористатися засобами захисту, передбаченими нормами права, а саме звернутися до суду за захистом свого порушеного суб'єктивного цивільного права.

І. В. Жилінкова зазначала, що лише у процесі використання належних їй правомочностей особа реалізує свої права, повністю або частково задовольняючи власний інтерес [6, с. 91].

Відповідно до виділених правомочностей можна зробити висновок, що з наведених структурних елементів суб'єктивного цивільного права завжди обов'язково присутні перші два, третій структурний елемент у правовідносинах може бути і не реалізований (наприклад, за належного виконання зобов'язань права уповноваженої особи не потребують захисту).

Таким чином, структурні елементи суб'єктивного цивільного права можна умовно поділити на дві групи:

Обов'язкові структурні елементи суб'єктивного цивільного права:

- правомочність на власні дії;
- правомочність на чужі дії;

Додаткові структурні елементи суб'єктивного цивільного права:

- правомочність захисту свого суб'єктивного цивільного права.

Цей структурний елемент використовується тільки у випадках порушення прав, наданих уповноваженій зобов'язаною особою, якщо зобов'язана особа не виконує (виконує неналежним чином) покладені на неї обов'язки.

Проаналізувавши зміст суб'єктивного цивільного права, можна зробити висновок, що суб'єктивне цивільне право нерозривно пов'язане з суб'єктивним цивільним обов'язком. Виникненню суб'єктивного права сприяє автоматичне виникнення суб'єктивного цивільного обов'язку. За загальним правилом суб'єктивне цивільне право не існує без суб'єктивного цивільного обов'язку.

Список використаних джерел

1. Александров Н. Г. Законность и правоотношения в советском обществе : монография / Н. Г. Александров. – М. : Госюриздат, 1955. – 175 с.
2. Алексеев С. С. Механизм правового регулирования в социалистическом государстве : монография / С. С. Алексеев. – М. : Юрид. лит., 1966. – 187 с.
3. Борисова В. І. До проблеми самостійних правових можливостей суб'єктів цивільних правовідносин / В. І. Борисова // Актуальні проблеми приватного права : матер. міжнар. наук.-практ. конф., присвяч. 92-й річниці з дня народж. д-ра юрид. наук, проф., чл.-кор. АН УРСР В. П. Маслова, 28 лют. 2014 р. – Х., 2014. – С. 11–14.
4. Братусь С. Н. Субъекты гражданского права : монография / С. Н. Братусь. – М. : Изд-во юрид. лит., 1950. – 367 с.
5. Гражданское право Украины : учебник / под ред. Е. О. Харитонов, Н. А. Саниахметова. – К. : А.С.К., 2001. – 350 с.
6. Жилінкова І. В. Механізми здійснення окремих категорій суб'єктивних цивільних та сімейних прав (Розд. 4) / І. В. Жилінкова // Приватноправові механізми здійснення та захисту суб'єктивних прав фізичних та юридичних осіб : колективна монографія / В. Л. Яроцький, В. І. Борисова, І. В. Спасибо-Фатеева, І. В. Жилінкова та ін. ; за наук. ред. проф. В. Л. Яроцького. – Х. : Юрайт, 2013. – 272 с.
7. Зверев Н. А. Энциклопедия права / Н. А. Зверев. – М., 1901.
8. Иеринг Р. Борьба за право : монография / Р. Иеринг. – М. : Изд-во Вестника знания (В. В. Битнера), 1912. – 71 с.
9. Иоффе О. С. Избранные труды : в 4 т. / О. С. Иоффе. – СПб. : Юрид. центр Пресс, 2004. – Т. 2 : Советское гражданское право : учебник. – 511 с.
10. Иоффе О. С. Правоотношение по советскому гражданскому праву : учебник / О. С. Иоффе. – Л. : Изд-во ЛГУ, 1949. – 144 с.
11. Кечекьян С. Ф. Правоотношение в социалистическом обществе : монография / С. Ф. Кечекьян. – М. : Изд-во Академии наук СССР, 1958. – 187 с.
12. Коркунов Н. М. Лекции по общей теории права : учебник / Н. М. Коркунов. – М., 1909. – 350 с.
13. Матузов Н. И. Теоретические проблемы субъективного права : монография / Н. И. Матузов. – Саратов : Изд-во Саратовского ун-та, 1972. – 290 с.
14. Матузов Н. И. Правовая система и личность : монография / Н. И. Матузов. – Саратов : Изд-во Саратовского ун-та, 1987. – 293 с.
15. Матузов Н. И. Субъективное право как мера свободы и форма осуществления правовых норм / Н. И. Матузов // Тезисы докладов и научных сообщений всесоюз. конф. «Юридические гарантии правильного применения советских правовых норм и укрепление социалистической законности» 28–30 октября 1970 г. – К. : Наук. думка, 1970. – С. 93–97.
16. Петражицкий Л. И. Теория права и государства в связи с теорией нравственности : учебник / Л. И. Петражицкий. – Л. : Изд-во ЛГУ, 1910. – 608 с.
17. Пиантковский А. А. К вопросу о взаимоотношении субъективного и объективного права / А. А. Пиантковский // Советское государство и право. – 1958. – № 5. – С. 26–32.
18. Planiol M. Traite elementaire de droit civil / M. Planiol. – Т. 1. – Paris, 1948.
19. Спасибо-Фатеева И. В. Парные права или еще одна попытка разобраться с личными неимущественными правами, сопоставить их с имущественными правами и раскрыть значимость категории «парные права» и их виды / И. В. Спасибо-Фатеева // Личные неимущественные права: проблемы теории и практики применения : сб. ст. и иных матер. / под ред. Р. А. Стефанчука. – К. : Юринком Интер, 2010. – С. 139–165.
20. Стефанчук Н. А. Субъективное право как цивилистическая категория: аналитический обзор проблемы / Н. А. Стефанчук // Личные неимущественные права: проблемы теории и практики применения : сб. ст. и иных матер. / под ред. Р. А. Стефанчука. – К. : Юринком Интер, 2010. – С. 78–87.
21. Теория государства и права : курс лекций / под ред. Н. И. Матузова, А. В. Малько. – М. : Волтерс Клувер, 1997. – 672 с.
22. Толстой Ю. К. К теории правоотношения : монография / Ю. К. Толстой. – Л. : Изд-во ЛГУ, 1959. – 88 с.
23. Чечот Д. М. Субъективное право и формы его защиты / Д. М. Чечот. – Л. : Изд-во ЛГУ, 1968. – 72 с.
24. Явич Л. С. Сущность права : монография / Л. С. Явич. – Л., 1985. – 208 с.

Наден В. В. Некоторые вопросы субъективного гражданского права.

В статье анализируются вопросы, которые дают возможность раскрыть содержание субъективного гражданского права.

Ключевые слова: объективное право, субъективное право, обязанность, правоотношение, юридический факт, правомочия.

Nadion V. V. Some questions of subjective civil rights.

The article analyses the issues that give an opportunity to reveal the content of subjective civil rights.

Key words: objective law, subjective right, duty, relationship, the legal act, the powers.

1. А.С.С. 2001 - 170 е.

2. ...

3. ...

4. ...

5. ...

6. ...

7. ...

8. ...

9. ...

10. ...

11. ...

12. Коршунов Н. М. ...

13. ...

14. Матушев Н. Н. ...

15. ...

16. Петрякин И. И. ...

17. ...

18. ...

19. ...

20. ...

21. ...

22. ...

23. ...

24. ...